

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

Г. Б. Титаренко, канд. екон. наук, доцент,
Національний університет ДПС України,
37, вул. К. Маркса, м. Ірпінь, 08200, Україна,
E-mail: gala0401@yandex.ru

У статті доведено необхідність вибору теорії інституціоналізму як основної методологічної бази при дослідженні процесу інноваційного розвитку економічної системи України. Визначено, що неефективна діяльність інститутів в Україні щодо організації інноваційної діяльності на усіх рівнях управління є основною причиною низького рівня впровадження інновацій, що негативно впливає на розвиток економіки України в цілому.

Ключові слова: інституціоналізм, розвиток інноваційної системи України, економічні системи, методологія.

ВСТУП

Інноваційний шлях розвитку, на думку науковців, доцільно застосовувати в Україні. Проте двадцятилітній досвід існування України в світовому економічному просторі доводить, що одного лише визначення курсу на інноваційний розвиток недостатньо для позитивної динаміки в економічному житті суспільства, так само як і недостатньо для початку позитивних тенденцій у розвитку суспільства - лише визначити його інститути.

Питанням визначення методології інституціоналізму присвячено праці вітчизняних та іноземних учених: А. Амоши, Г. Башнянина [1], А. Матей, З. Ватаманюка, Т. Гайдай [2], А. Гальчинського, В. Гейця [3], В. Зимовця, Т. Савостенко, О. Прутської, С. Степаненко [4], П. Саблука, В. Соболева [5], О. Г. Шпикуляка, Дж. Ходжсон.

Проте, незважаючи на високий рівень зацікавленості вчених цією темою, проблема інноваційного розвитку економіки в умовах ринкових перетворень економіки України та інтеграції останньої в світовий економічний простір не втрачає своєї актуальності. У зв'язку з цим і виникає необхідність у дослідженні специфічних рис процесу становлення економіки України, а також у доведенні переваг інституціональної методології для поетапного підходу до формування його нових інституцій розвитку національної інноваційної системи.

ПОСТАВЛЕННЯ ЗАВДАННЯ

Однією з причин, з якими пов'язаний низький рівень інноваційного розвитку науковці визначають неефективну діяльність інститутів, а також відсутність ефекту синергії в їх діяльності. Отже, метою статті є доведення необхідності застосування теоретичних надбань інституціоналізму в процесі організації інноваційного розвитку економіки України.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

В Україні інноваційна діяльність визначена як основний фактор розвитку економіки. Водночас, двадцятирічний досвід розвитку економіки України свідчить про негативні тенденції у процесі її розвитку (табл. 1).

Ринкові перетворення в Україні, певним чином, ілюструють теоретичні надбання неокласицизму. Дійсно, система граничних вартісних величин, за теорією економістів неокласичної школи, створює структурно-функціональний каркас економіки. Неокласична теорія стверджує, що функціонування конкурентного ринкового механізму забезпечує урівноважені ціни і максимальну збалансованість народного господарства. Але, в цій теорії не враховано роль інституційних чинників, тобто, за твердженням науковців [6, с. 10] за межами інституційного середовища зникає вектор розвитку системи. Неповноцінність даної теорії підтвердилась економічною кризою в кінці 20-х років минулого століття, у зв'язку з цим нові течії в даній теорії, які отримали назву «неокласичний синтез». Саме в

моделі неокласичного синтезу, особливо в ортодоксальному кейнсіанстві, різко зростає увага до інституційних факторів, які стримують дію цінового механізму в умовах ринкових відносин.

Таблиця 1 – Особливості існування бізнес-середовища України*

Середовище	
Економічна система	Переважають ендогенні чинники розвитку. Нерозвиненість інститутів
Інноваційна система	У процесі руйнування наявне декларативне законодавство, державне фінансування НДДКР. Національна орієнтація на розвиток експортних галузей з низькою доданою вартістю.
Інвестиційна система	Відсутня послідовна політика, законодавство нестабільне, внутрішні інвестиції - короткотермінові, протекціонізм
Корпоративне управління	Культура корпоративного управління в стадії формування, переважають короткотермінові стратегії. Управлінська автономія.
Корпоративні фінанси	У процесі становлення, відсутні сучасні фінансові технології і інструменти
Режим функціонування бізнес-структур	
НДДКР	Незначні обсяги (у разі необхідності ліцензії та патенти купуються у сторонніх організаціях) переважно спрямовані на покращання існуючих основних засобів
Інтелектуальний капітал	Практично відсутні методики оцінки в обліку. Оцінка ринкової вартості не проводиться
Технологія альянсів	Відсутні
Міське виробництво	Низька інтеграція

* Джерело: систематизовано автором

Ринкові перетворення в Україні, певним чином, ілюструють теоретичні надбання неокласицизму. Дійсно, система граничних вартісних величин, за теорією економістів неокласичної школи, створює структурно-функціональний каркас економіки. Неокласична теорія стверджує, що функціонування конкурентного ринкового механізму забезпечує урівноважені ціни і максимальну збалансованість народного господарства. Але, в цій теорії не враховано роль інституційних чинників, тобто, за твердженням науковців [6, с. 10] за межами інституційного середовища зникає вектор розвитку системи. Неповноцінність даної теорії підтвердилась економічною кризою в кінці 20-х років минулого століття, у зв'язку з цим нові течії в даній теорії, які отримали назву «неокласичний синтез». Саме в моделі неокласичного синтезу, особливо в ортодоксальному кейнсіанстві, різко зростає увага до інституційних факторів, які стримують дію цінового механізму в умовах ринкових відносин.

Це пов'язано насамперед з тим, що сучасний стан економічної теорії багато дослідників характеризують як кризовий. Провідний її напрям – неокласична економічна теорія – довгий час критикують за нереалістичність основних передумов і теоретичних положень, невідповідність висновків і наукових прогнозів реаліям життя. Водночас зазначимо що, інституціоналізм, який позиціонує як альтернативний мейнстріму напрям розвитку економічної теорії, являє собою сукупність часткових знань (окремих теорій), мало пов'язаних між собою в цілісній системі, через що не можна його вважати цілісною економічною теорією, існує ряд течій інституціоналізму (см. табл. 2).

Зауважимо, що при виборі методології дослідження інноваційного розвитку економічних систем у світовому масштабі в ретроспективі та тенденцій інноваційного розвитку економічної системи в Україні на сьогодні доцільно, на нашу думку, звернути увагу на методологію інституціоналізму.

Таблиця 2 – Школи інституціоналізму за основними напрямками*

Представники та зміст основних ідей	
<i>Стара негативна школа</i>	
<i>Ранній інституціоналізм</i>	
А)	Торстейн Б. Веблен – засновник соціально-психологічного інституціоналізму. В основу теорії Т. Веблена покладено принципи соціальної психології, біології і антропології, які стосуються зокрема інститутів, звичаїв, традицій людського буття
Б)	Дж. Р. Коммонс (1862-1945) – соціально-правовий напрям інституціоналізму, уважав, що економічні категорії і інститути перш за все проявляються через їх юридичне направлення
В)	У. Мітчелл – емпіричний або кон'юнктурно-статистичний інституціоналізм. Виділив коливання, цикли у змінах економічної кон'юнктури, обґрунтував фактори господарського розвитку з точки зору інституціоналізму. Першочергову увагу приділяв цінам, курсу акцій та іншим показникам сфери обігу
Г)	Р. Фішер, Р. Фріш, Я. Тінберген – продовжували лінію У. Мітчелла <i>Теорії індустріального, нового індустріального, постіндустріального суспільства</i>
Д)	Р. Арон, Ж. Фурастьє, Ж. Елмаль, П. Дракер, У. Ростю – найважливішим положенням є гіпотеза про необхідність створення умов для максимально ефективного використання досягнень науки і техніки
Е)	Дж. Гелбрейт – теорія «нового індустріального суспільства», означив роль технології як центральну проблему і найважливішу характеристику сучасного економічного розвитку
З)	Д. Белл, О. Тофлер – концепція «постіндустріального суспільства», принципом даної теорії є погляд на суспільство через призму технології і знань, які вважаються основою економічного розвитку. Економіка такого суспільства характеризується принципом ефективності – отримання максимального результату за мінімальних затрат. О. Тофлер на базі і в розвиток концепції постіндустріального суспільства розробив теорію суперіндустріалізму в основу якій покладено ідею науково-технічної революції як основи для створення надіндустріальної цивілізації

*Джерело: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11]

Необхідно зазначити, що інституціоналізм вивчає як працює економічна система, система, в якій ми отримуємо і витрачаємо наші доходи. Добробут людського суспільства залежить від достатньої кількості товарів і послуг, а це, в свою чергу, залежить від продуктивності економічної системи. Зазначене вище дозволяє стверджувати, що економічна й інституційна системи не тотожні, але остання керує першою.

Аналіз світового досвіду показує, що забезпечення економічного зростання в сучасних умовах вимагає відповідного інституціонального середовища і механізмів, що будуть сприяти швидкому впровадженню у виробництво новітніх технологій. У концепціях інституціонального змісту наголошується на опосередкованості інновацій інституціональним середовищем. Поняття інституціонального середовища охоплює сукупність основоположних соціальних, політичних, юридичних і економічних правил, які визначають рамки людської поведінки і утворюють базис для виробництва, обміну і розподілу.

Отже, під інституціональним середовищем інноваційного розвитку необхідно розуміти певний упорядкований набір інститутів (формальних й неформальних норм і правил), які створюють матрицю економічної поведінки або механізм, який являє собою сукупність дій одних людей, спрямовану на поведінку інших, примушуючи останніх дотримуватися певного типу поведінки, та мають своїм результатом достатньо стійку соціальну структуру або організацію.

Удосконалення структури інституціонального середовища у сфері інноваційної діяльності є важливою умовою підвищення рівня конкурентоспроможності та зменшення ризиків функціонування національної економіки. При цьому особливу увагу слід звернути на удосконалення тих формальних інститутів, котрі забезпечують клімат

інноваційності й конкурентоспроможності та зменшення ризиків функціонування національної економіки.

Інститути за своєю природою неоднорідні. Неформальні інститути (інституціональні правила) формування суспільних стандартів поведінки суб'єктів інноваційної діяльності стосуються моралі, рівня громадянської культури, економічного мислення, рівня людського капіталу, менталітету, соціальної відповідальності бізнесу. Формальні інститути (інституціональні правила) інноваційної діяльності виступають фактом юридичного закріплення неформальних правил, які склалися в суспільстві в процесі тривалого історичного відбору: права власності і правові інститути; політичні інститути (політичні свободи), фінансові інститути, організація кредитної та банківської системи, інститути тіньової економіки.

Інституціоналізація інноваційної сфери означає трансформацію намірів суб'єктів господарювання створити сприятливе середовище для інновацій у вигляді впровадження відповідних правил та норм за допомогою механізмів економіко-правової регулюючої діяльності органів влади. Недосконале інституціональне середовище інноваційної діяльності в Україні обумовлене слабкістю формальних інститутів (права власності, захист інтелектуальної власності, рівень розвитку фінансового ринку, технологічна озброєність, рівень вищої та професійної освіти, незалежність судової влади, державні та суспільні установи), недосконалістю неформальних інститутів (довіра суспільства до влади, рівень громадської культури, наявність людського капіталу) та наявністю інституційних пасток (влада-власність, корупція, тінізація економіки). Часто в економічних системах розвинутих країн формальні інститути виступають юридичним оформленням спонтанно діючих неформальних правил (норм) – в цьому випадку економічна система є більш стійкою та прогресуючою [11].

Інститут довіри в суспільстві як інституціональна норма сприяє реалізації інтересів суб'єктів господарювання, створює сприятливі умови для досягнення стратегічних цілей, прийняття та реалізації інвестиційних рішень. Зниження довіри до держави та політики, яку вони проводять, віддзеркалюються на можливостях інноваційного розвитку. Існує досить стійкий взаємозв'язок між рівнем довіри до уряду та показниками інвестицій та економічного зростання. Фактично проблема довіри до держави вказує на ту основу, на якій будуються відносини держави та економіки. З одного боку, держава може проводити свою економічну політику, виконувати функції по захисту договірних умов між суб'єктами за умови довіри до своїх дій зі сторони економічних агентів, з іншого – довіра в суспільстві залежить від наявності та якості роботи сформованих державою формальних інститутів і також тих неформальних правил (норм), які їх органічно доповнюють.

Більшість угод в Україні укладається не виходячи за коло знайомих, тобто, як ми уже відзначали, угоди в нашій країні укладаються за нормами персоніфікованої довіри. За радянських часів норма довіри існувала у двох формах: довіра до держави і довіра, яка обмежувалася колом родини та добре знайомих людей, відомі події призвели до втрати першої форми довіри, сьогодні ми можемо говорити про практично повну втрату громадянами довіри до уряду України, підприємців, більшості господарюючих суб'єктів, зокрема, фінансових посередників. Таким чином, ми можемо спостерігати розвиток норми за неоптимальним шляхом.

Вплив інституту довіри проявляється в процесі розвитку фінансового ринку. Наявність розвинутої і функціональної фінансової системи є основним фактором економічного розвитку країни. До початку світової кризи небанківський фінансовий сектор України розвивався досить динамічно: поступово збільшувалася кількість небанківських фінансових установ, вартість активів, попит на послуги з боку споживачів. Проте, на жаль, інституційний розвиток фінансового сектору в Україні мав негативні наслідки, що пов'язано насамперед із активним розвитком банківського порівняно з небанківськими фінансовими інститутами та інститутами фондового ринку.

Зазначимо, що найбільше інститут довіри впливає на розвиток недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ), а саме низький рівень довіри з

боку населення, необізнаність із перспективами вкладів у систему НПФ, що, «підігруються» нестабільним станом економіки України, негативно відображаються на розвитку ринку НПФ в Україні.

За станом на 01.01.2012 у Державному реєстрі фінансових установ була подана інформація про 96 недержавних пенсійних фондів і 40 адміністраторів НПФ, серед яких мають ліцензії з адміністрування НПФ лише 33 установи.

Система недержавного пенсійного забезпечення протягом останніх років інтенсивно розвивається і має потенціал для подальшого розвитку пенсійного забезпечення населення. Досвід зарубіжних країн свідчить про переваги цього виду фінансових послуг населення. У розвинених країнах населення користується послугами НПФ з самого початку трудової діяльності.

Безумовно, кошти недержавних пенсійних фондів України можуть і повинні бути використанні для фінансування інноваційної діяльності – у межах допустимих законодавчою базою розмірів.

Проте на початку першого десятиріччя ХХ століття відбулися якісні зміни в структурі інституціональних одиниць, зокрема, стабілізація кількісного зростання та набуття інституційною системою ознак нової якості. Про це свідчить поступове зникнення інститутів спільного інвестування і виникнення якісно нових інститутів – корпоративних і пайових інвестиційних фондів.

Крім того, на фондовому ринку прискореними темпами відбувається розвиток інститутів бездокументарного обігу цінних паперів, а в секторі фінансових посередників, відповідно, - приватних структур, що орієнтовані на розвиток недержавного пенсійного фонду.

ВИСНОВКИ

У статті визначено переваги застосування теорії інституціоналізму при побудові національної інноваційної системи. Саме недосконалість існуючих інститутів, відсутність інтегральних зв'язків між інститутами необхідно визначити причинами неефективної діяльності НІС.

Роль формальних і неформальних інститутів можна визначити на прикладі розвитку фінансового ринку, як важливій складовій національній інноваційної системи України.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ

Г. Б. Титаренко,
Национальный университет ГНС Украины,
37, ул. К. Маркса, г. Ирпень, 08200, Украина,
E-mail: gala0401@yandex.ru

В статье доказывается необходимость выбора теории институционализма как основной методологической базы при исследовании процесса инновационного развития экономической системы Украины. Определено, что неэффективная деятельность институтов в Украине является основной причиной низкого уровня внедрения инноваций, что негативно влияет на развитие экономики в целом.

Ключевые слова: институционализм, развитие инновационной системы Украины, экономические системы, методология.

INSTITUTIONAL FACTORS OF DEVELOPMENT OF THE NATIONAL INNOVATION SYSTEM OF UKRAINE: PROBLEMS OF METHODOLOGY

Galina Titarenko,
National University of State Border Service of Ukraine,
37, Karl Marx Str., Irpin, 08200, Ukraine,
E-mail: gala0401@yandex.ru

The article demonstrates a necessary of the choice of a theory of institutionalism as the main methodological basis for the study of the process of innovation development of economic system of Ukraine. It is determined that the inefficient activities of institutions in Ukraine is the main cause of the low level of innovation, which has a negative impact on the development of the economy as a whole.

Key words: institutionalism, the development of innovation system of Ukraine, the economic system, methodology.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Економічні системи: монографія / за редакцією Г. І. Башнянина. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2006. – Т.1.– 484 с.
2. Гайдай Т. В. Парадигма інституціоналізму: методологічний аспект: монографія / Т. В. Гайдай. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 296 с.
3. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Валерій Михайлович Геєць; НАН України; Ін-т економ. та прогнозів. НАН України. – К., 2009. – 864 с. : табл., рис.
4. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): монографія / С. В. Степаненко. – К. : КНЕУ, 2008. – 312 с.
5. Інституційні чинники фінансового сектору економіки в умовах ринкової трансформації: монографія / кол-в авторів, за заг. ред. д-ра. екон. наук, проф. В. М. Соболева. – К. : УБС НБУ, 2010. – 350 с
6. Одягайло Борис Михайлович. Генеза та глобалізаційна адаптивність економічної системи (інституціональний підхід) / Борис Михайлович Одягайло. – Л. : Магнолія плюс, 2006. – 376с. : рис.
7. Богоявленська Ю. В. Еволюція інституціональної теорії в контексті трансформації сучасних економічних систем: монографія / Ю. В. Богоявленська, К. С. Шапошников. – Житомир : ЖДТУ, 2010. – 550 с.
8. Реформування податкової системи України: теорія, методологія, практика : монографія / Ф. О. Ярошенко, П. В. Мельник, А. І. Мярковський та ін. // за заг. ред. М. Я. Азарова. – К. : Міністерство фінансів України, 2011. – 656 с.
9. Современная украинская энциклопедия : в 16 томах. – Харьков : Книжковий клуб, 2005. – Т. 9. – 322 с.
10. Ціннісні орієнтири інституціоналізації економічного розвитку: [кол. монографія] // за заг. ред. А. О. Задюї. – Д. : Державний ВНЗ «НГУ», 2010. – 768 с.
11. Ходжсон Д. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории : пер. с англ. / Джеффри Ходжсон. – М. : Дело, 2003. – С. 460.
12. Matei A. Optimum innovation strategies for SMEs // Proceedings of 29th European Small Business Seminar. – Lisbon, 1999. – P. 278–287;.

Надійшла до редакції 1 лютого 2013 р.